

Etnia și națiunea în filosofia politică a statelor balcanice și est-europene – 1880-1940

■ ENACHE TUȘA

[„Ovidius” University, Constanța]

Abstract

Starting with the years 1829-1830 after the conclusion of The Treaty of Adrianople, the political and economical relations undergo modifications amid the Greek issue and acceleration of the disintegration process of The Ottoman Empire. This geopolitical and economical context favoured the appearance of a very interesting ethno-political mosaic in the Balkan Peninsula because it was about the issue of ethnical balance within the context of Ottoma authority disappearance. This is the general context of emergence of new states in East Europe as it was the case with Bulgaria, Albania, Serbia, Romania.

Keywords

Nation identity; Ethnic groups; Social modernization; Balkan Peninsula; Ethno-symbolism

Considerații preliminare

Demersul nostru a fost determinat de dorința realizării unei analize¹ specifice evoluției demografice a zonei Balcanilor și de a studia modul în care s-au produs modificările etnice și de ordin demografic, precum și fenomenele sociale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. La 1880 Peninsula Balcanică și Europa de Est se aflau la începutul unei noi etape în construcția statului modern care copia modelul sistemelor politice occidentale. După 1918 această zonă asistă la un nou tip de reprezentare a puterii și anume votul universal acordat pentru societățile spațiului balcanic ce reprezentau un element societal nou și pentru Occident, element ce nu face parte din programul liberal clasic de dezvoltare economică și modernizare socială².

¹ Nu avem pretenția că studiul are caracterul unei cercetări complete, exhaustive și că subiectul ar fi epuizat. Am încercat să definim cercetarea din punct de vedere antropologic, instituțional, demografic și social.

² Pentru o prezentare excelentă a acestui subiect a se consulta Stevan Pavlowitch, *Istoria Balcanilor, 1804-1945*, (Iași: Editura Polirom, 2006), 75-200, în care autorul explică și descrie în amănunt starea socială ce domnea în spațiul balcanic precum și condiția categoriilor sociale ce trăiau în arealul

În acest spațiu, timp de aproape cinci secole, stăpânise Imperiul Otoman care reușise să creeze un sistem politic fundamentat pe principii religioase și anume pe prescripțiile Coranului³ dar și o cultură politică și administrativă care era rudimentară în raport cu modelul pe care statul român îl preluase și încerca să-l aplice. Acum imperativul îl constituia compoziția etnică a statelor care trebuiau să devină națiuni în contextul și sub presiunea ideii statului modern. Avem de-a face cu o adevărată ciocnire a civilizațiilor⁴ într-o zonă de confluență destul de sensibilă: sud-estul Europei și Peninsula Balcanică. Pentru state precum: Bulgaria, România, Serbia a doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat un proces de construcție a apartenenței, cel puțin teoretică, la civilizația europeană de tip occidental. Balcanii dominați o lungă perioadă de timp de otomani încercau să-și creeze o nouă configurație socio-politică și etnică, mai ales că în acest areal geografic existau multiple comunități etnice⁵.

Acesta este contextul general al apariției unor noi state în Europa de Est așa cum a fost cazul Bulgariei, Greciei, Albaniei, Serbiei, României etc. Începând cu anii 1829-1830 după momentul încheierii Tratatului de la Adrianopol raporturile economice și politice suferă modificări pe fondul apariției *chestiunii grecești* și a accelerării procesului de dezagregare a Imperiului Otoman. Acest context geopolitic și economic a favorizat apariția unui mozaic etno-politic foarte interesant în Peninsula Balcanică deoarece era pusă în discuție problema echilibrului etnic în contextul dispariției autorității otomane.

Autori precum *Maria Todorova*⁶ sau *John Lampe* și-au pus problema moștenirii otomane asupra dezvoltării Peninsulei Balcanice și a specificului oriental al acesteia

territorial amintit. Pentru același subiect o abordare interesantă a autorului Seton-Watson W.R., *History of the Roumanians*, (Cambridge University Press, 2001), 121-143; pentru o pertinentă analiză a zonei Balcanilor a se confrunța și pentru informații deosebit de importante pentru această parte a Europei, Jelavich, Charles și Barbara, *Formarea statelor balcanice 1804-1920*, (Editura Dacia: Cluj-Napoca, 1999), pp.67-72; un instrument important pentru cunoașterea zonei balcanice este lucrarea Barbarei Jelavich, *Istoria Balcanilor*, volumul I: *Secolele al XVIII și al XIX-lea*, (lași: Editura Institutului European, 2002), 87-102.

3 Gheorghe Brătianu, pe baza unor izvoare bizantine, avansa ideea conform căreia încă din secolul al XII-lea Dobrogea era semi-turcizată etnic prin *pecenegi* și cumani. Cert este că numărul turcilor și al tătarilor a crescut foarte mult după cucerirea otomană din secolul XV. Tătarii au fost aduși în număr foarte mare în perioada secolelor XV-XIX tocmai pentru ca în Dobrogea să fie posibilă crearea unei lumi islamice prin comportament politic, administrativ, religios și la nivelul mentalului comunității. Tătarii erau diferiți ca limbă de turci (deși înrudită ca origine) și tradiții însă și-au pierdut limba proprie pe parcurs ce s-au islamizat adoptând-o pe cea a coreligionarilor musulmani, în speță turco-osmană. Gheorghe Brătianu, *Marea Neagră*, Ediția V, îngrijită de Victor Spinei, vol. I, (București: Editura Meridiane, 1987), 327-329;

4 Teoria este susținută de către Samuel Huntington pe baza noțiunilor realiste de putere și de securitate prin sugerarea creșterii semnificative a culturii ca fiind relevantă față de identitatea politică în definirea jocului global al relațiilor internaționale. Exact ca și după 1945 putem afirma că evenimentele au decurs asemănător și după Războiul Crimeii (1853-1856) doar că aceste evenimente au avut loc cu un secol mai devreme. Hegemonia pe care o avea în secolul al-XIX-lea Imperiul Otoman asupra zonei balcanice se poate compara cu ceea ce a reprezentat hegemonia sovietică de după 1945 în sud estul Europei. Erau, deci, în competiție culturi politice și sociale aparținând unor zone total opuse ca imaginar, ca filosofie a sistemului dar și ca mental colectiv. Urmând viziunea constructivistă a teoriei politice internaționale, Huntington susține că în *noua ordine* de după Războiul Rece, cele mai importante distincții dintre oameni nu sunt de natură ideologică, politică sau economică. Ele sunt de natură culturală și socială. Tot într-o similitudine asemănătoare putem analiza realitățile existente în Dobrogea după 1850 dar mai cu seamă după 1877 când avem de-a face cu suprapunerea în Dobrogea a unei alte culturi politice total diferite de cea otomană, Samuel Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp (București: Editura Antet, 1998), 54-55.

5 Grete Tartler, *Europa Națiunilor, Europa Rațiunilor*, (București: Editura Cartea Românească, 2001), 56-59.

6 Maria Todorova, *Balcanii și Balcanismul*, (București: Editura Humanitas, 2002) în special capitolul VI, *Între clasificare și politică- Balcanii și mitul Europei Centrale*, unde autoarea prezintă modul de influență al spațiului balcanic și a culturii acestuia în constituirea statelor națiune, 220-251.

deoarece a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX pun Balcanii în fața unui alegeri dificile: *statul națiune sau cel multiethnic*. Într-o lucrare⁷ din anii 80 antropologul Ernst Gellner afirma că statul-națiune a condus și a definit identitatea națională

Grecia care își obținuse independența în 1830 prin încheierea Tratatului de la Londra și avea o populație de doar 650.000 de locuitori la acea dată sărăcită și subrezită după opt ani de război (1821-1829) declanșează propaganda națiunii. Acest aspect încurajează comunități etnice consistente să declanșeze propaganda în favoarea ideii de națiune foarte la modă în epocă. Este cazul sârbilor, bulgarilor, albanezilor la care se adaugă și grecii deja amintiți. Neînțelegerile manifestate în cadrul negocierilor cu ocazia împărțirii moștenirii otomane vor conduce la declanșarea ostilităților care se vor consuma în cadrul a trei războaie în teatrul balcanic între anii 1912-1913. Escaladarea conflictului balcanic va obliga Marile Puteri să intervină în această reconfigurare geopolitică și să insiste ca statele beligerante să încheie Pacea de la București din 10 august 1913 care a avut rolul de a pune capăt conflictelor din Balcani. Societatea greacă continua să se dezvolte și după august 1913 număra puțin peste șase milioane de cetățeni așa cum putem vedea într-o statistică care analizează schimburile teritoriale și modificările survenite din punct de vedere demografic survenite după 1913⁸.

Constituirea statului-națiune în Balcani

Bulgaria care după 1878 își dobândise independența 1908 deoarece Tratatul de Pace de la Berlin din 1878 i-a conferit o autonomie constituind o *provincie autonomă* sub suzeranitatea sultanului și, după războaiele balcanice, a pierdut ambițiile unei „Bulgarii Mari” deoarece Tratatul de la Neuilly din 27 septembrie 1919 îi luase posesiunea ieșirii la Marea Egee și nu mai avea debușeu la Marea Neagră. Avea un teritoriu de 108.150 km² iar principiul naționalităților nu a putut fi aplicat în totalitate, acest fapt lăsa grupuri compacte de bulgari în afara teritoriului național care aparțineau Greciei și Serbiei. Bulgaria avea un procent compact de 80% format din „bulgari curați” în cadrul național procent cu care s-a format națiunea bulgară ce a moștenit și o importantă populație de origine musulmană.

Albania un stat mic, creat în 1912, nu prea însemna nimic pentru spațiul balcanic și era interesat doar de conservarea propriului sistem politic. Pentru a înțelege pe deplin acest proces social trebuie să aruncăm o scurtă privire asupra apariției statelor moderne care la sfârșitul secolului XIX începutul secolului XX au trecut prin niște transformări radicale. Putem vorbi de România, Grecia, Bulgaria, Serbia sau Macedonia ca despre state moderne la 1880 sau la 1914 ori putem urmări evoluția lor ca societăți în tranziție? Răspunsul este destul de complicat deoarece acest aspect depinde de definiția pe care o dăm societății și statului modern în spațiul Europei de Est. Parafrazând titlul volumului coordonat de Daniel Chirot din 1988 *Originile înapoierii în Europa de Est*, se poate spune că această lucrare poate face parte din aria tematică legată de originile modernizării în spațiul balcanic despre care se afirmă că reformele nu au penetrat societățile în cadrul cărora s-au aplicat.

În altă ordine de idei contextul european al statului modern comportă și include una dintre motivațiile alegerii acestui subiect, aceea a evoluțiilor demografice

⁷ Ernst Gellner, *Nations and nationalism*, (Blackwell: Great Britain, 1983), 56-60, în special capitolul VI- *Națiuni Culturale, Națiuni Pragmatice* în care autorul definește mecanismele și instrumentele de creare a națiunii. Acestea erau în opinia lui Gellner: tradițiile, obiceiurile populare, comunitatea de limbă, ideologiile.

⁸ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în Epoca Modernă 1789-1923*, (Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2011), 288-289.

și etnice în spațiul balcanic. Aceste particularități definesc în amănunt perioadele în care reformele sociale și politice din Balcani au fost adoptate la suprafață și nu în profunzimea problemelor cu care se confruntau societățile amintite mai sus.⁹

La 1920, după tratatul de la Sevres, statul grec avea o populație de cinci milioane și jumătate de locuitori care aveau nevoie de reprezentare politică și de resurse. Grecia și-a agravat situația și după Pacea de la Laussane din 23 iulie 1923 prin care se adaugă un schimb de populație între Turcia ca succesoare a Imperiului Otoman și Grecia prin care un milion și jumătate de greci ajung în Peninsula Balcanică din acest spațiu plecând doar cinci sute de mii de turci. Această decizie politică prevăzută în tratatul de la Sevres a declanșat un adevărat fenomen demografic din Asia Mică și până în spațiul balcanic. Acest exod a fost descris de către mai mulți autori însă informațiile care noi le-am preluat provin de la Vasile Muși care într-o lucrare despre colonizarea Dobrogei descrie fenomenul schimbului de populații greco-turc (de fapt o colonizare în toată regula): *Grecii în urma înfrângerii în războiul cu turcii fură nevoiți să plece din Asia Mică. Creștinii toți fură obligați să părăsească Asia. Și cum au părăsit-o? Goi și flămânzi cu singura nădejde în Hristos. Zeci de vapoare tăiau undele mării. La Pireu la Salonic și în toate porturile grecești sirenele fluierau, mateloții răcniau, căpitanii de vas țipau iar emigranții greci debarcau rânduri, rânduri, palizi, triști, murdari și nemâncați. Spectacol dureros și demoralizator. Un milion cinci sute de mii de emigranți greci năvăliră ca lăcustele în Grecia învinsă, demoralizată, sărăcită. Refugiații debarcau din vapoare ca dintr-un viespar. Pe fețele tuturor se citea suferința și disperarea. În ochii lor se citea obida și lacrima. Își lăsaseră acolo, dincolo de mare, trecutul lor de mii de ani, altarele, mormintele, casele și bogățiile.*¹⁰ Totuși Grecia rămâne cu 133.000 de km² și cu Tracia Orientală pe care o luase de la Bulgaria și cu care avea dispute pe împărțirea Macedoniei deoarece această chestiune politică preocupa mai multe state. Noile construcții politice exploatau această problemă geopolitică ce constituia nodul întregului Orient și care intrase într-o nouă etapă.¹¹

Michael Mann, în al doilea volum al lucrării sale, tratează problematica apariției statului națiune între 1760 și 1914¹² explică procesul de construcție statală și națională în spațiul balcanic prin intermediul *teoriei elitiste*¹³ într-o formă mixtă. În altă ordine de idei, această abordare susține că statele au capacitatea de a instituționaliza relațiile politice și sociale care se substituie normelor de conduită ale unui sistem social și politic așa cum a fost cazul statelor nou înființate după 1880. Este ceea ce s-a întâmplat ca proces social în aproape toate statele balcanice prin faptul că, elitele care și-au subordonat ideea națională au controlat și organizat masele între care regăsim importante minorități etnice. Cazul Greciei, prezentat mai sus, al Bulgariei, al Serbiei sau al României sunt revelatorii pentru constituirea statului național și a corpului social aferent¹⁴.

9 Peter Gunst, *Sistemele agrare ale Europei Centrale și de Est*, în Daniel Chirot, (coordonator) „Originile înapoierii în Europa de Est” traducere de Victor Rizescu (București: Editura Corint, 2004), 74-77.

10 Vasile Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă, 1925-1935*, (Lucrare publicată sub auspiciile Societății de Cultură Macedo-Română, București, 1936), 15.

11 George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, (București: Editura Albartos, 1998) pp. 81-84.

12 Michael Mann, *The Sources of Social Power*, (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1993), 42-74.

13 Această teorie susține că o minoritate, centralizată și organizată controlează masele dezorganizate (cazul elitismului pur) sau că puterea statală este influențată de evoluția instituțională și că instituțiile modelează modul în care actorii se comportă.

14 Raoul Girardet, *Naționalism și Națiune*, traducere de Patricia Enea, (Iași: Editura Polirom, 2003), 32-33.

Ideea națiunii a declanșat o amplă evoluție a raporturilor demografice din Peninsula Balcanică prin colonizări sau emigrări ale grupurilor etnice care s-au atașat grupurilor statale cu care se înrudeau. Într-o recentă lucrare ce tratează națiunea și naționalismele Dan Dungaciu definește un concept *etno-simbolismul* care accentuează analiza elementelor subiective în persistența etniilor și legătura acestor grupuri minoritare cu restul corpului social denumit *națiune* adică modul cum s-a constituit¹⁵. Această abordare conceptuală a teoriei naționalismului modern ne este utilă în fundamentarea ipotezei de la care am demarat expunerea noastră¹⁶. Sociologia românească fundamentată pe teoria națiunii și a specificului național de către profesorul D. Gusti explică într-o anumită măsură demersul nostru în care prezentăm sociologia demografică a spațiului românesc care, prin raportare, era identic cu cel balcanic. Pentru state ca România și Bulgaria, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat un proces de construcție a apartenenței, cel puțin teoretică, la civilizația europeană de tip occidental. Bineînțeles că nu putem vorbi de *societăți occidentale* în România sau Bulgaria, dar putem spune cu certitudine că desprinderea de *Orient* a fost destul de clară la nivelul elitelor care au preluat comanda procesului de construcție a statului și de europenizare.

În ambele cazuri este vorba de elite care au avut scopuri similare: transformarea nou-apărutelor state din foste teritorii aflate sub dominație rusă sau otomană, în spații autonome, funcționabile conform regulilor capitaliste, liberale de tip occidental. Comparația este văzută mai ales din perspectiva semnificației acestor reforme și a mizelor acestora cu scopul de a putea observa viziunea asupra modernizării ce a dominat în fiecare caz. Punctul de pornire se sprijină pe două mari caracteristici ale celor două cazuri (în perioada anilor 1920):

- în primul rând avem în ambele situații de a face cu țări *înapoiate* față de standardul urmărit (cel al Europei occidentale) datorită modului precar în care își duceau viața românii precum și un fluctuant spor de populație pe care îl înregistra Dobrogea și satul românesc în general, unde se înregistra o mortalitate infantilă situată mult peste media europeană.¹⁷
- în al doilea rând ambele cazuri aparțin aceleiași zone geografice, peninsula Balcanică, fapt cu consecințe simbolice destul de ample printre care putem aminti constituirea națiunilor balcanice care își demarceau spațiul național, prin colonizări de populație și prin asimilare în corpul națiunii a minorităților etnice cu care trăiseră până la acea perioadă istorică.¹⁸

O altă premisă importantă ce trebuie luată în considerare de la bun început este viteza cu care se dorea atingerea unor standarde occidentale prin intermediul reformelor sociale și a creșterii productivității economice ce permitea acumulări de resurse și, implicit, dezvoltare substanțială a comunităților și a mediului social.¹⁹ Imaginea Europei de Est *independente* în urma tratatului de la Versailles, vehiculată de Robin Okey²⁰ trebuie alăturată imaginii Balcanilor ieșiți de sub dominația

15 Dan Dungaciu, *Elemente pentru o teorie a națiunii și naționalismului*, (București: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2012), 37.

16 Eric Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, traducere de Diana Stanciu, (Chișinău, Editura Arc, 1997), 121-150.

17 Sanilevici, M. (1920), *Mortalitatea infantilă a populației României la începutul secolului XX-Studiu elementar de statistică matematică*, în „Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială „ an I., nr. 4, aprilie 1920, 708-733.

18 Gil Delannoi, *Naționalismul și cataliza ideologică* în, Serge Cordellier, Elisabeth Poisson „Națiuni și Naționalisme”, traducere de Brândușa Prelipceanu, (București: Editura Corint, 2002), 35-47.

19 Nicolae Ghiulea, *Politica socială*, în, *Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială*, (an II., nr. 1-3, aprilie- octombrie 1920), 115-136.

20 Robert Okey, *Eastern Europe, 1740-1985: Feudalism to Communism*, (London: Routledge, 1992), 34-41.

otomană pe parcursul celor 50 de ani anteriori primului război mondial. Acest contrast este bine evidențiat de raportul din 1914 al comisiei multinaționale pentru depistarea cauzelor războaielor balcanice²¹. În raport se menționează că acest conflict a avut cauze distincte (dorința de independență a comunităților, respectiv prada de război) și se vorbește despre *datoria lumii civilizate de a nu mai exploata această zonă pentru grâu* și de a arbitra disputele din Balcani²². De la această perspectivă până la *Europa de Est independentă* care a adoptat forme comune de guvernare cu vestul este o mare distanță.

Comparația nu se face între raportul unei comisii din 1914 și lucrarea istoricului britanic amintit apărută în 1992 ci între cele două apartenențe suprapuse, de aceea are o valoare importantă în explicația raportului dintre modelele autentice de *state building* prezentate de Rokkan și tentativele est europene de dinainte și de după Primul Război Mondial. În 1918 România pășea decisiv în zona politicii de masă și reforma agrară, ce avea să se deruleze în 1921, urma să producă aceste mase capabile de a juca un rol pe această scenă²³. În același timp în Bulgaria Alexander Stamboliski câștiga alegerile și partidul său țărănesc acapara puterea cu scopul de a reconfigura radical raportul dintre țărani și stat.

Aceste evenimente aveau în ambele cazuri o conotație de regenerare, de reconfigurare a procesului de modernizare socială inițiat în secolul al XIX-lea. Scopul studiului nu este de a analiza exclusiv statutul țăranilor sau politicile elitei aflate la guvernare în România și statele balcanice, ci definirea relației dintre aceste elemente în funcție de natura și scopurile fiecăruia dintre aceste state în propria politică națională.

Într-o altă accepțiune, principala motivație pentru reformele ce au avut loc a fost prevenirea tensiunilor sociale care s-au declanșat pe fondul reformelor, și încercarea de a evita dezastrul ce ar fi putut fi cauzat de noi revolte ale țăranilor. Comparația realizată de noi intenționează să ofere o imagine originală și reală despre două feluri diferite de a percepe modernitatea în relație cu caracterul rural și agrar al Greciei, Serbiei, Bulgariei și României. Aceste maniere diferite de acțiune ale celor două guverne constituie tentative de reforme sociale în contextul reformelor constituționale și a legiferărilor parlamentare în raport cu o nouă epocă pentru Europa Centrală și de Est²⁴. Aici facem referire și la teoria lui Ernst Gellner, amintit în acest studiu, cu privire la dezvoltarea unei națiuni fundamentul este dezvoltarea economică a societății. Gellner afirmă că naționalismul apare în momentul în care o societate depășește nivelul agrar al dezvoltării sale și trece la industrializare. În societatea agrară nu este nevoie de omogenitate și, prin urmare, apariția națiunii este întârziată.

21 Maria Todorova, „The Balkans: From Discovery to Invention, în *Slavic Review*”, *The American Association for the Advancement of Slavic Studies*, (vol. 53, No. 2, 1994): 456.

22 T. S. Woosley, *Review: Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, în *The American Journal of International Law*, (vol. 9, no. 1, 1915): 279-281.

23 În intervalul de timp dintre 1880-1921 autoritățile românești au fost preocupate de instalarea, consolidarea administrației și dezvoltarea provinciei dobrogene. Politica statului român de a coloniza și a împroprietări locuitori din celelalte provincii românești, afluxul de populație din restul provinciilor românești în căutarea unui trai mai bun și evoluția pozitivă sporului natural ca urmare a dezvoltării economice au făcut ca populația să crească de la aproximativ 120.000 de locuitori, în momentul încorporării Dobrogei, la 227.379 locuitori în anul 1886, 247.575 în 1891, 300.488 în 1905 și 380.430 înregistrați în 1921 cu ocazia recensării populației supuse reformei agrare. În concluzie, populația Dobrogei între 1878-1939 a cunoscut, exceptând perioada de ocupație a armatelor germano-bulgare din anii 1916-1918, o creștere permanentă, Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România: 1940-1948* (București: Editura Enciclopedică, 2003), 176.

24 F. V. Brown, „The Movement for Reform in Rumania after World War I: The Parliamentary Bloc Government of 1919-1920”, *The American Association for the Advancement of Slavic Studies* (Vol. 38, no. 3, 1979): 456-458.

Scopul acestei comparații este legat de modelul de analiză utilizat, ce se prezintă modul în care un sistem *înapoiat* reacționează la presiunea exercitată de evoluția unui anumit segment redus al societății (clasa bogaților) și la încercarea guvernelor de a elibera presiunea generată de această ruptură în cadrul societății.²⁵ Datorită faptului că această clasă a bogaților este separată de masele rurale se produce o fragmentare a societății care împarte populația între bogați și săraci. De aici și piedicile pe care le are crearea unei națiuni în care miturile fondatoare sunt peremptorii. Proiectele de reformă și viziunile asupra felului în care societatea românească sau cea bulgară a începutului de secol trebuiau să se dezvolte sunt privite prin prisma relației dintre mai multe concepte cum ar fi cel de *dezvoltare economică, contestare socială și democratizare*.

Definirea problematicii naționale:

Mentalitatea colectivă europeană²⁶ înțeleasă ca parte din spiritul european al epocii încadra ideea de *corp social* și de *națiune* ca fundament al politicii sistemului de instituții care articula statul. Această mentalitate cuprindea viziuni despre: regimurile liberale ale Europei, dezvoltarea presei independente, a cercurilor de investitori în economie, de aspectele internaționale ale politicii conducătorilor statelor europene, preocuparea permanentă de a încheia alianțe și convenții comerciale, creșterea demografică, dezvoltarea industrială.²⁷

A doua jumătate a secolului al XIX-lea pune Europa de Est în fața unei alegeri dificile, cea dintre agricultură și industrie²⁸. Pentru că va alege industria, Europa de Vest s-a confruntat cu o serie de consecințe pe plan comercial dar și în planul social²⁹, probleme pe care statele din zona balcanică nu le puteau gestiona.

Aceste probleme pot fi identificate în tarifele protecționiste impuse de statele puternice și de mișcările fluctuante ale populației în arealul european. Mai exact, progresele tehnice amenințau agricultura prin dezvoltarea mijloacelor de producție și de transport, în Europa se vor importa mari cantități de grâne din America de

25 Mihail Sanilevici, *Două atitudini în politica socială românească*, în „Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială „ (an III., nr. 2-3, august 1922), 302-308.

26 John R. Barber, *Istoria Europei Moderne*, traducere de Daniela Truția, amănunte importante în întreg capitolul II intitulat *Revoluția industrială 1760-1850*, (București: Ed. Lider, 2001), 31-64; În acest context a se consulta și Stein Rokkan, *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, (Oxford: Oxford University Press, 1998), 54-61.

27 Toate acestea determină existența raporturilor de forță economică și militară între statele Europei. Dominante prin demografia lor erau state precum Rusia (aproximativ 75 milioane de locuitori în 1871) și Germania (41 milioane de locuitori în 1871), sau prin progresele tehnice: Germania devine primul producător de huiilă din Europa, Franța deține monopolul industriei textile, cu 9% din producția industrială mondială din acel moment, Regatul Unit era centrul financiar la lumii. Cu alte cuvinte, contextul general în care se încadrează și România este unul mai mult decât special, iar abordarea socială face posibilă cercetarea din mai multe perspective. Contextul este cât se poate de generos, pentru că oferă o multitudine de posibilități ale abordărilor teoretice și conexiuni logice între evenimente și motivația comportamentală a actorilor politici, Gaillard, J.M., Rowley, A, *Istoria continentului european - De la 1850 la sfârșitul secolului XX*, traducere din lb. franceză de Emilia Galaicu-Păun, (Chișinău: Editura Cartier, 2001) pentru problematica în cauză importante amănunte în partea a-II-a a lucrării, *Internaționalisme și naționalisme (1880-1914)*.

28 Robert Brenner., *Înapoierea economică în Europa de Est în lumina dezvoltării occidentale*, în, Daniel Chirot (coord) „Originile înapoierii în Europa de Est: economie și politică din Evul Mediu până în secolul XX” traducere de Victor Răzescu, (București: Editura Corint, 2004), 27-70.

29 John Bell, „Modernisation through Secularisation in Bulgaria”, în, Gherasimos Augustinos „Diverse Paths to Modernity in Southeastern Europe: Essays in National Development” (New York, Westport-Conneticut, London: Greenwood Press, 2004), 88.

Sud și din Statele Unite. Prin urmare, statele încep practicarea tarifelor protecționiste cu scopul de a face față și de a dezarma concurența. Același lucru îl va face și România, prin încheierea Tratatului comercial cu Austro-Ungaria din 1875, când se credea că e *bine ca din vreme și fără nici un zgomot să căutăm a încheia cu fiecare Putere câte un asemenea tratat, astfel încât acest fapt împlinit să paralizeze cu totul orice acțiune ulterioară a Turciei*³⁰.

Aceste crize apărute în spațiul românesc vor fi rezolvate cu precădere prin mișcări de populație și prin extensia mâinii de lucru țărănești în agricultură³¹. Așa se explică cum în diferite zone ale spațiului românesc exista o migrație continuă a forței de muncă apte pentru agricultură. Exemplul colonizării Dobrogei este edificator în acest sens deoarece în primul rând colonizările succesive ale zonei respective cu țărani din celelalte provincii românești a urmărit în special ocuparea terenului și cultivarea acestor suprafețe agricole caracterizate de un sol extrem de productiv³².

Cultivarea suprafeței agricole a însemnat în primul rând un surplus de producție marfă atât de necesară noului stat român nou înființat cu doar câțiva ani înainte (1859).³³

Surplusul acestei producții agricole era apoi vândut în urma tranzacțiilor externe obținându-se sumele atât de necesare tânărului și firavului stat român. Producția agricolă era principala sursă de venit a bugetului românesc din acea epocă deoarece România era o țară eminentement agrară sursele interne fiind aproape inexistente deoarece nu se constituise nici industria și nici un sistem de impozitare a corpului social ce se afla într-o stare de sărăcie profundă.³⁴ Astfel ne putem întreba într-o formulare extinsă: *în ce măsură se poate vorbi, fie despre un determinism al factorilor externi, care condiționează statutul social și politic al României, fie despre o intenție, suficient de abilă încât să transforme contextul social european într-unul favorabil României?*³⁵

Prima parte a întrebării de cercetare nu lasă loc de reacție actorilor politici români. Aceștia sunt constrânși de un context care nu permite posibilitatea de a iniția contacte și negocieri diplomatice pentru statutul României, și chiar dacă acestea ar exista, ele ar fi de prisos. Se anulează astfel factorul uman activ cât și capacitatea factorului instituțional. Nu putem renunța la această perspectivă, deoarece nu

30 Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, (București: Editura Stiințifică și Enciclopedică, 1984), 278.

31 A se vedea pentru acest aspect Quinlan P. D., De Luca A.R., *Romania, Culture and Nationalism*, East European Monographs, (New York, Columbia University Press, 1998), 42-47

32 Constantin Brătescu, *Situația demografică în Dobrogea*, în „ARHIVA DOBROGEI”, *Revista Societății pentru Cercetarea și Studiarea Dobrogei*, vol. I, 1916, București, Editura „Jockey - Club” Ion C. Văcărescu; a se consulta și studiul, *Dobrogea lui Carol I și colonizările dobrogene*, în, *Analele Dobrogei*, (anul XIX, nr III, 1938) a aceluiași autor: Constantin Brătescu.

33 Daniela Bușă, *Modele economice europene și realități românești*, în, Daniela Bușă, Ileana Căzan, (coord.) „Curenți ideologici și instituțiile statului modern – sec. XVIII- XX. Modelul european și spațiul românesc” (București: Editura Oscar Print, 2007), 80-105; pentru aceeași chestiune în cauză a se consulta Ruth Benedict, *History as It Appears to Romanians*, în, Margaret Mead, Rhoda Metraux, *The Study of Culture at a Distance*, Chicago, 1953.

34 Maude Rea Parkinson, *Douăzeci de ani în România, 1889-1911* (București: Editura Humanitas, 2014), 49-56, în care autoarea descrie sistemul funciar din România, viața simplă și sărăcia țaranului român, cauzele începutului răscoalei toate acestea observate de autoare prin ochii unui occidental. Autoarea, *Maude Rea Parkinson* se născuse în Irlanda la *Ulster*, însă studiază în Germania la *Magdeburg*, având contact cu cele două culturi, engleză și germană, călătorește mult prin diferite țări ale Europei fapt care-i permite să observe realitățile sociale ale epocii și să facă analize comparative ale societăților și sistemelor sociale din acele țări. Considerăm că observațiile autoarei despre societatea românească a începutului de secol XX, despre starea țăranilor și despre cauzele răscoalei țărănești din 1907 sunt pertinente și trebuie analizate ca venind din partea unui autor străin de spațiul românesc.

35 Daniel Chirot, *Schimbară* 223-251.

trebuie omisă viziunea de ansamblu asupra Europei de la acel moment. Este vorba despre o Europă dominată politic, economic și militar de către mari puteri. La începutul acestui studiu analizăm situația statelor din spațiul balcanic și modul în care acestea au evoluat după 1880. Dintre statele amintite: Bulgaria³⁶, Grecia, Serbia, Albania, ne interesează, în analiza noastră, sistemul social bulgar deoarece studierea spațiului dobrogean implică indirect și statul bulgar care a deținea partea de sud a Dobrogei și care, în epocă, revendica teritoriul până la Gurile Dunării.

Noile state din Balcani au structurat în mod diferit societățile pe care le aveau sub tutelă astfel că analiza lor trebuie făcută în mod diferit și, prin urmare, au utilizat concepții și instituții diferite. În România s-a creat un model mixt de societate compus dintr-un grup restrâns de elite și din țărănimea omniprezentă care a produs un stat cu un accentuat caracter rural. Totuși modelul de organizare a instituțiilor în România este diferit în concepție față de cel care a însoțit procesul instituțional din Bulgaria. Dacă românii au mizat pe un tip de stat burghez³⁷ bazat pe o elită modernizatoare, bulgarii au preferat un stat de tip agrar care se fundamenta pe societatea țărăneasă. Cercetările în cauză s-au desfășurat în satele din diferitele provincii românești sub denumirea generică de monografii rurale sau de Școală Monografică coordonate de Dimitrie Gusti.

Așa s-au dezvoltat modele de analiză comparative între diferitele sisteme societale³⁸. Acea epocă a fost dominată și de integrarea societății românești, cel puțin ca model politic, în familia europeană. Acest deziderat politic era prezent, la nivel declarativ, în mintea tuturor politicianilor români și a claselor sociale urbanizate. Exista o fragmentare a societății românești pe două falii dat fiind faptul că mediul rural trăia după legi proprii și cutume care nu puteau fi abandonate iar mediile urbanizate, deși foarte restrânse, erau dominate de modul de viață și de valorile Occidentului.³⁹

Bineînțeles că nu putem vorbi de *societate occidentală* în România, Serbia sau Bulgaria⁴⁰, dar putem spune cu certitudine că desprinderea de *modelul oriental* a fost destul de clară la nivelul elitelor care au preluat comanda procesului de construcție a statului și de europenizare. Acest model oriental a fost motivul pentru care statul român, după 1878, a avut o proprie filosofie despre românizarea teritoriului dobrogean, recurgând în consecință, la fenomenul colonizărilor dar încurajând și migrațiile către Dobrogea. În toate cazurile fenomenul colonizărilor a fost un instrument utilizat de elitele politice ce au avut scopuri similare și anume transformarea nou-apărutelor state din foste teritorii aflate sub dominație rusă sau otomană, în spații autonome, statale, funcționabile conform regulilor moderne, liberale, de tip occidental. Nu cu mult timp înainte se realizase Unirea Moldovei cu

³⁶ Neils Muir, *The Present Position of Bulgaria*, în „*Journal of the Royal Institute of International Affairs*” (vol. 6, no. 2, The Royal Institute of International Affairs, 1927), pp. 45-47.

³⁷ Stefan Zeletin, *Burhezia română-originea și rolul ei istoric*, (București: Editura Cultura Națională, 1927), 62.

³⁸ Pentru a defini aspectul decalajului sectorului agricol din România am cercetat mai multe lucrări printre care atestă această înapoiere, Gusti, D., *Chestiunea agrară*, în, *Opere*, ediție critică de O. Bădina și O. Neamțu, (București: Editura Academiei, vol. IV, 1970), 43-47; Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prim jumătate a secolului al XIX-lea*, (București: Editura Academiei, 1969), 77-89; Radu Rosetti, *De ce s-au răsculat țărani*, (București: Editura Socec, 1908), 269. O erudită analiză despre acest aspect la, Chirot, D., *Schimbarea într-o societate periferică*, (București: Editura Corint, 2002), 195-250.

³⁹ Aspectele occidentalizării defineau intenția locuitorilor din zonele așa-zis urbane care în realitate nu erau decât niște târguri de provincie, Dimitrie Sturdza, „Suprafața și populațiunea regatului României”, *Buletinul Societății Geografice Române XVI*, (București: 1896), 42-44;

⁴⁰ State nou apărute după războiul ruso-turc din 1877 și după abandonarea unor teritorii din Peninsula Balcanică după 1878.

Țara Românească și se asigurase independența Principatelor Unite, dacă nu încă *de jure*, cel puțin *de facto*".⁴¹

Statul român din acea perioadă era la începutul perioadei de construcție politică și era dependent de bunăvoința Marilor Puteri europene care aveau interese majore în zona din care făcea parte și nou-înființatul stat român din secolul al-XIX-lea. Pentru Dobrogea lunga perioadă de otomanizare a avut efecte majore datorită influențelor culturale și modelelor societale pe care otomanii le-au impus în teritoriile ocupate de aceștia.

Fenomenele sociale care s-au produs în acest spațiu au avut rolul de a modifica în mod definitiv compoziția etnică, structura demografică, raportul instituțional și sistemul de administrație în Dobrogea. Influențele culturale care au existat în Balcani au construit un tip unic de geografie mentală și identitară specifică acestui areal cultural și politic. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aceleași state porneau pe același drum, al modernizării ghidate de *modelul* reprezentat de vestul Europei. Andrew Janos vorbește într-un eseu despre *politica înapoierii*.⁴² Argumentația pornește de la descrierea modelului nord-vest european ca fiind creatorul modernității economice și politice prin *revoluțiile* economice care s-au petrecut încă din secolul al XVI-lea.⁴³ Prin adoptarea modelului vest-european, a cărui formare a necesitat secole întregi, România sau Bulgaria, Serbia și Grecia se înscriseră la sfârșitul secolului al XIX-lea pe aceeași traiectorie, numai că de aceasta dată durata trebuia să fie de câteva zeci de ani.

În vest, elementul de la care au pornit aceste procese de schimbare economică și socială a fost *revoluția agricolă*, adică extinderea productivității agricole într-o proporție suficient de mare care să permită practicarea agriculturii în scopuri comerciale și totodată să stimuleze dezvoltarea lumii urbane datorită disponibilizării unei mari părți a populației din sectorul primar. Bineînțeles că aceasta este o explicație insuficientă, însă nu irelevantă, dorim să nu o folosim decât pentru a evidenția importanța pe care chestiunea agrară a avut-o în dezvoltarea economică a spațiului european⁴⁴.

Modernitate și națiune:

În spațiul Balcanic tehnicile agricole puse la punct în Olanda începând cu anul 1450 nu au ajuns decât între 1825-1850⁴⁵, acest fapt este relevant în ilustrarea statutului de periferie economică a acestei zone geografice. Guvernele nou apărutelor state din această zonă au inițiat programe care aveau ca scop integrarea acestora în sistemul economic european (nu ca dependente de sistem). Acest aspect, *dezvoltarea subdezvoltării* cum îl numește Andrew Janos, a afectat nu numai sfera economiei sau a dezvoltării politice și sociale ci mai ales sfera culturală, în cadrul căreia s-au conceput modelele pe care viitoarele (în prima parte a secolului al XIX-lea) state naționale ar fi trebuit să le urmeze.

Cedarea sistemului a însemnat că alegerile nu mai puteau fi controlate, lucru tradus și prin rezultatele acestora dovadă că acest model funcționa și în cazul

41 Keith Hitchins, *România 1866-1947*, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu, (București: Editura Humanitas, 2003), 100-144.

42 Andrew Janos, *The Politics of Backwardness in Continental Europe 1780-1940*, în, *World Politics*, (vol. 41, No. 3, The Johns Hopkins University Press, Apr. 1989): 325-358.

43 Andrew Janos, *The Politics*, 362.

44 Maria Todorova, „The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality and the Study Of Eastern European Nationalism”, *Slavic Review*, (64, 2005): 150-160.

45 Daniel Chirot, *Schimbară*, 330.

Europei de Est. Problema este că, spre deosebire de Franța, unde exemplul este cel al revoluțiilor sociale de la 1789, 1830, 1848 și în final 1871, în Bulgaria sau România, democratizarea nu a însemnat un proces de durată ci unul mai degrabă episodic, fiind reluat abia în 1989 în adevăratul sens.

Acest aspect ne conduce la concluzia că în ambele cazuri, faptul că vorbim de alegeri *democratice* în 1919, ne trimite mai mult către categoria de contestare *episodică*, care se traduce prin transgresivitate. Astfel nivelul în care s-au raportat cele două societăți puse în discuție a fost influențat de rolul pe care l-a avut masa țărănească și reformele la nivel social care s-au derulat în societăți pe care aici le-am comparat. În România spiritul elitist raportat la burghezie considera că societatea trebuie reformată în relația sistemului burghez cu instituțiile care urmau să deruleze procesul de modernizare *de sus în jos*.⁴⁶

Astfel România avea o viziune diferită despre modelul modernizator în cauză, spre deosebire de Bulgaria în care modernizarea socială era gândită în masa țărănimii sărace supusă împroprietăririi. Spre deosebire de România dominată de un curent burghez de modernizare Bulgaria privea acest proces printr-o amplă reformă agrară în masa țărănimii ce urma să fie motorul modernizării societății. Avem, deci, două viziuni complet diferite despre modul în care cele două sisteme sociale urmau să evolueze instituțional și politic. Putem să analizăm în acest mod, deoarece scopurile reformelor pot fi considerate ca având o natură duală: pe de o parte transformarea radicală a sistemului, pe de alta conservarea sa într-o formă cât de cât acceptabilă.

Comparația este văzută mai ales din perspectiva semnificației acestor reforme și a mizelor acestora cu scopul de a putea observa viziunea asupra modernizării ce a dominat în fiecare dintre situațiile în care s-a manifestat acest proces.⁴⁷ Am folosit conceptul de *model occidental* pentru a completa imaginea spațiului de import al culturii politice și a modului în care această cultură politică a reușit să se impună în statele balcanice ce au constituit obiectul reglementărilor Tratatului de la București din august 1913. Între 1859 și 1914 avem un proces liniar, caracterizat prin mecanismul alternanței la guvernare a celor două tabere (transformate în partide politice). *Statul și națiunea* sunt construite aici de sus în jos, prin implementarea unor forme occidentale de către niște elite occidentalizate.

Rivalitatea dintre liberali și conservatori s-a tradus prin rivalitatea dintre ideea importului integral de *formă statală* și ideea unei dezvoltări originale care să nu provoace traume economice și sociale profunde. Primii pași în construcția sistemului politico-social au fost crearea reglementărilor constituționale, a unor instituții administrative și rezolvarea unor probleme legate de relațiile cu vecinii și de *chestiunea otomană*. Ceea ce face cazul românesc original și diferit de cazul statelor balcanice este legat de constituirea elitelor politice. În România, statul apare ca rezultatul unui proces de construcție instituțională dominat de un grup restrâns de burocrati care au făcut studii în Occident, s-au întors în Principate unde au penetrat instituțiile statului unde au început procesul de modernizare⁴⁸.

În limitele Constituției din 1923, *statul național* era o simplă formă fără conținut, prin Constituția din 1938, însă, se încheagă o nouă ordine de stat în care se impune organizarea prioritară a intereselor naționale, în care națiunea este mai puțin o comunitate juridică sau o colectivitate politică, ci mai mult o colectivitate

46 În sensul acesta membrii elitei se educă în state din vestul Europei, reveneau în România, penetrau instituțiile statului încercând să deruleze procesul de modernizare socială.

47 Livi Bacci, M, *Populația în Istoria Europei*, traducere de Adelina Vamanu, (Iași: Editura Polirom, 2003), 150-180, 195-211.

48 Gale Stokes, *Fundamentele sociale ale structurilor politice Est-Europene*, în Daniel Chirot (coordonator), *Originile înapoierii în Europa de Est*, (București: Corint, 2004), 298-301.

spirituală și organică așezată pe legea sângelui din care izvorăște o ierarhie a drep-
turilor politice⁴⁹.

Statul național în formula Constituției din 27 februarie 1938 se va baza pe distincția juridică și politică între *românii de sânge și cetățenii români*. Astfel se pune problema între cetățenii care urmau să facă parte din corpul social român ca *subiecți ai națiunii* și parte a corpului politic vizat de noua constituție⁵⁰. Vor fi date mai multe decrete lege care vor face distincția dintre anumiți cetățeni împărțiți conform criteriilor confesionale vizați fiind evreii care se găseau și în Dobrogea. În viziunea acestor decrete-lege, vor fi socotiți evrei: cei de religie mozaică, cei născuți din părinți de religie mozaică, cei care s-au convertit la creștinism, dar ai căror părinți sunt nebotezați și aparțin cultului mozaic, creștini născuți din mamă creștină și tată de religie mozaică nebotezat sau cei născuți din mamă de religie mozaică în afara căsătoriei. Odată ce calitatea de evreu va fi stabilită, legea îi va împărți pe aceștia în trei categorii. Din prima, vor face parte, evreii veniți în România după 1918, în cea de-a doua categorie, vor fi incluși cei naturalizați prin lege individuală până la 30 decembrie 1918, cei naturalizați colectiv ca urmare a participării la Războiul de Independență din 1877, cei ce au locuit pe teritoriul Dobrogei și au beneficiat de naturalizare ca urmare a legilor din 1877, 1909, 1912 și cei care au luptat în războaiele României, în principal în prima linie.

Excepție au făcut evreii prizonieri sau dispăruți individual, răniții, cei decorați sau citați cu ordin pentru actele de eroism întreprinse sau urmașii celor căzuți la datorie. În Peninsula Balcanică se stabiliseră turci, tătari, germani, bulgari, armeni.⁵¹ Deoarece avea o populație redusă și sărăcită pentru că suferise de pe urma războaielor care se desfășuraseră în această zonă și pentru că a fost în mai multe rânduri teatru de operațiuni militare noile ideologii naționale încercaseră să grupeze etniile sub cupola statului național. Lucian Boia, comentând realitățile etno-demografice și confesionale din Dobrogea susținea că: *sud-estul României a fost un mozaic etnic și cultural ieșit din comun. Nicăieri într-un spațiu atât de restrâns nu se putea întâlni în Europa un asemenea amalgam de limbi, religii și moduri de viață [...]. În număr mai mare sau mai mic, erau reprezentate toate naționalitățile Europei și ale Orientului apropiat.*⁵² Diversitatea etnică excepțională ca regulă etnografică generală pe care tocmai am enunțat-o, l-au făcut pe balcanistul Robert Lee Wolf să numească Balcanii veacului al XIX-lea, *un muzeu etnografic al Europei*.⁵³

Factorul de contestare socială care stă la baza comparației noastre în felul în care a fost percepută politica națiunii a generat reformele politice în statele analizate de noi precum și a dispariției vechilor practici electorale din unele state Bulgaria, România, Serbia. Ideea de dezvoltare economică se întinde în două direcții: în primul rând vorbim de felul în care dezvoltarea anumitor categorii sociale și neglijarea altora a generat tensiune și în al doilea rând despre felul în care formațiunile politice au venit cu propuneri pentru a ameliora tensiunea prin facilitarea dezvoltării și occidentalizării categoriilor defavorizate adică țărănimea și muncitorimea (deși această categorie era de dimensiuni neglijabile, mai ales în Grecia, Bulgaria, România). Vom putea observa că în cazul sud-est european era foarte puțin probabilă supraviețuirea sistemului de exploatare agricolă de dinainte de război fără proteste sociale de amploare. Interdependența dintre presiunea socială internă, presiunea contextului

49 Victor Rizeșcu, *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, (București: Editura Universității din București, 2013), 35, în special partea a-II-a intitulată *Modernization and Sociologies of the Elites*, pp.82-105 unde autorul descrie procesul în care s-au constituit elitele.

50 Gabriel Andreescu, *Națiuni și Minorități*, (Iași: Editura Polirom, 2004), 51-68.

51 W. Kolarz, *Mituri și realități în Europa de Răsărit*, (Iași: Editura Polirom, 2003), 147.

52 Lucian Boia., *România- țară de frontieră a Europei*, Ediția I, (București: Humanitas, 2002), 17.

53 Robert L.Wolf., *The Balkans in our time*, (Washington: 1968), 14.

internațional și distrugerile războiului, care au activat niște conflicte relativ latente până în acel moment vor configura evoluția corpului social după reformele politice și sociale de după primul război și efectele produse de aceasta. Această dimensiune, însă, va face obiectul unei alte analize socio-politice.

BIBLIOGRAFIE

- ANDREESCU Gabriel, *Națiuni și Minorități*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- BACCI Massimo Livi, *Populația în Istoria Europei*, traducere de Adelina Vamanu, Iași, Editura Polirom, 2003.
- BOIA Lucian, *România- țară de frontieră a Europei*, Ediția I, București, Humanitas, 2002.
- BARBER John R., *Istoria Europei Moderne*, traducere de Daniela Truția, București, Ed. Lider, 2001.
- BRĂTIANU Gheorghe, *Marea Neagră*, Ediția V, îngrijită de Victor Spinei, vol. I, București, Editura Meridiane, 1987.
- CHIROT Daniel, *Schimbarea într-o societate periferică*, Editura Corint, București, 2002.
- CIACHIR Nicolae, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în Epoca Modernă 1789-1923*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011.
- CORFUS Ilie, *Agricultura Țării Românești în prim jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei, 1969.
- CORIVAN Nicolae, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- DUNGACIU Dan, *Elemente pentru o teorie a națiunii și naționalismului*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2012.
- GAILLARD, J.M., ROWLEY, A., *Istoria continentului european- De la 1850 la sfârșitul secolului XX*, traducere din lb. franceză de Emilia Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2001.
- GELLNER Ernst, *Nations and nationalism*, Blackwell, Great Britain, 1983.
- GIRARDET Raoul, *Naționalism și Națiune*, traducere de Patricia Enea, Iași, Editura Polirom, 2003.
- GUSTI Dimitrie, *Chestiunea agrară*, în, *Opere*, ediție critică de O. Bădina și O. Neamțu, București, Editura Academiei, vol. IV, 1970.
- HITCHINS Keith, *România 1866-1947*, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 2003.
- HOBBSAWM Eric *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, traducere de Diana Stanciu, Chișinău, Editura Arc, 1997.
- HUNGTINGTON Samuel, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp, București, Editura Antet, 1998.
- JELAVICH Charles, JELAVICH Barbara, *Formarea statelor balcanice 1804-1920*, Editura Dacia, Cluj-Napoca 1999.
- JELAVICH Barbara, *Istoria Balcanilor*, Editura Institutului European, Iași, 2002.
- OKEY Robert, *Eastern Europe, 1740-1985: Feudalism to Communism*, Routledge, London, 1992.
- KOLARZ W., *Mituri și realități în Europa de Răsărit*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- MANN Michael, *The Sources of Social Power*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, vol II, 1993.
- MUȘI Vasile Th., *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă, 1925-1935*, publicată sub auspiciile Societății de Cultură Macedo-Română, București, 1936.

- PARKINSON Maude Rea, *Douăzeci de ani în România, 1889-1911*, București, Editura Humanitas, 2014.
- PAVLOWITCH Stevan, *Istoria Balcanilor, 1804-1945*, Iași, Editura Polirom, 2006.
- RIZESCU Victor, *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013.
- ROSETTI Radu, *De ce s-au răsculat țărani*, București, Editura Socec, 1908.
- SETON-WATSON W.R., *History of the Roumanians*, Cambridge University Press, 2001.
- SOFRONIE George, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albartos, București, 1998.
- ȘANDRU Dumitru, *Mișcări de populație în România: 1940-1948*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- TARTLER Grete, *Europa Națiunilor, Europa Rațiunilor*, București, Editura Cartea Românească, 2001.
- TODOROVA Maria, *Balcanii și Balcanismul*, București, Editura Humanitas, 2002.
- QUINLAN P. D., De Luca A.R., *Romania, Culture and Nationalism*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1998.
- ZELETIN Stefan, *Burhezia română-originea și rolul ei istoric*, București, Editura Cultura Națională, 1927.
- WOLFF Robert L., *The Balkans in our time*, Washington, 1968.

Articole și studii:

- BELL John, *Modernisation through Secularisation in Bulgaria*, în, Gherasimos Augustinos „Diverse Paths to Modernity in Southeastern Europe: Essays in National Development” (Greenwood Press, New York, Westport-Connecticut, London, 2004), p.88.
- BENEDICT Ruth, *History as It Appears to Rumanians*, în, Margaret Mead, Rhoda Metraux, *The Study of Culture at a Distance*, Chicago, 1953.
- BRĂTESCU Constantin, *Dobrogea lui Carol I și colonizările dobrogene*, în, *Analele Dobrogei*, (anul XIX, nr III, 1938).
- BRĂTESCU Constantin, *Situația demografică în Dobrogea*, în „ARHIVA DOBROGEI”, *Revista Societății pentru Cercetarea și Studiarea Dobrogei*, vol.I, 1916, București, Editura „Jockey - Club” Ion C. Văcărescu.
- BROWN F. V., *The Movement for Reform in Rumania after World War I: The Parliamentary Bloc Government of 1919-1920*, în „Slavic Review” (Vol. 38, no. 3, The American Association for the Advancement of Slavic Studies, 1979), pp.456-458.
- BRENNER Robert., *Înapoierea economică în Europa de Est în lumina dezvoltării occidentale*, în, Daniel Chirot (coord) „Originile înapoierii în Europa de Est: economie și politică din Evul Mediu până în secolul XX”, traducere de Victor Rizescu, Editura Corint, București, 2004, pp.27-70.
- BUȘĂ Daniela, *Modele economice europene și realități românești*, în, Daniela Bușă, Ileana Căzan, (coord.) „Curenți ideologici și instituțiile statului modern – sec. XVIII- XX. Modelul european și spațiul românesc” (Editura Oscar Print, București, 2007).
- GUNST Peter, *Sistemele agrare ale Europei Centrale și de Est*, în Daniel Chirot, (coordonator) „Originile înapoierii în Europa de Est” traducere de Victor Rizescu (București, Editura Corint, 2004) pp.74-77.
- DELANNOI, Gil *Naționalismul și cataliza ideologică* în, Serge Cordellier, Elisabeth Poisson „Națiuni și Naționalisme”, traducere de Brândușa Prelipceanu, București, Editura Corint, 2002, pp.35-47.
- GHIULEA Nicolae, *Politica socială*, în, *Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială*, (an II., nr. 1-3, aprilie- octombrie 1920), pp.115-136.
- JANOS Andrew, *The Politics of Backwardness in Continental Europe 1780-1940*, în, *World Politics*, (vol. 41, No. 3, The Johns Hopkins University Press, Apr. 1989), pp. 325-358.

- MUIR Neils, *The Present Position of Bulgaria*, în „*Journal of the Royal Institute of International Affairs*” (vol. 6, no. 2, The Royal Institute of International Affairs, 1927), pp. 45-47.
- SANILEVICI Mihail, *Mortalitatea infantilă a populației României la începutul secolului XX-Studiu elementar de statistică matematică*, în „*Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială*” an I., nr. 4, aprilie 1920.
- SANILEVICI Mihail, *Două atitudini în politica socială românească*, în „*Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială*” an III., nr. 2-3, august 1922, pp.302-308.
- STOKES Gale, *Fundamentele sociale ale structurilor politice Est-Europene*, în Daniel Chirot (coordonator), *Originile înapoierii în Europa de Est*, Corint, București, 2004, pp. 298-301.
- STURDZA Dimitrie, *Suprafața și populațiunea regatului României*, în „*Buletinul Societății Geografice Române XVI*” București, 1896, pp.42-44.
- TODOROVA Maria, *The Balkans: From Discovery to Invention*, în *Slavic Review*, (vol. 53, No. 2, 1994) The American Association for the Advancement of Slavic Studies, p. 456.
- TODOROVA Maria, *The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality and the Study Of Eastern European Nationalism*, în *Slavic Review* (64, 2005), pp.150-160.
- WOOSLEY T. S., *Review: Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, în *The American Journal of International Law*, (vol. 9, no. 1, American Society of International Law, 1915), pp. 279-281.